

Ritim ve Disiplinlerarasılık

Gamze Köprülü Yazıcı¹

Özet

Ritim, başta müzik olmak üzere neredeyse tüm sanatların temel yapı taşıdır. Müzikte sesli ve sessiz zamanlar üzerine kurulan ritim ile kulağa hitap edilirken, görsel sanatlarda renklerin, çizgilerin, biçimlerin ve mekânsal öğelerin tekrarına dayalı olarak göze hitap eden bir algı ve düzen yaratmaktadır. Bu düzen içerisinde resimde fırça hareketleri, perspektif, biçimsel hareketler; heykelde hacim, yüzey ritmi ve figür tekrarları; mimaride kemerler, pencereler, sütunlar; müzikte hız, zaman, varyasyon; hat sanatında harflerin aralıkları, kıvrımları ve tekrarı yer almaktadır. Sanatta yer alan ritmin temel amacı belirli bir düzene bağlı kalarak yapıtlarda bütünlük, süreklilik ve hareket hissi oluşturmaktır. Gerek dinleyici gerekse izleyicinin yapıtla kurduğu ilişkinin temel dinamiği olarak kabul edilebilir. Dünyanın yaratılışı ile var olan ritim, müzikte melodiyi taşıyan ve icra edilen eser için duygusal yoğunluğu ortaya koyan önemli bir yapı taşı olarak öne çıkar.

Doküman inceleme temelli, betimsel analiz yönteminin kullanıldığı nitel çalışma; ritmin hem işitsel hem de görsel sanat formlarındaki yerini ve etkisini disiplinlerarası bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma konu bütünlüğünün korunması ve sanatın klasik disiplinlerine odaklanma amacı ile resim, müzik, heykel, hat, mimari sanatı ile sınırlandırılmıştır. Kültürel aktarım ve estetik deneyim açısından merkezî bir kavram ve gerek işitsel gerekse görsel sanatlarda paralel bir işlev üstelenmiş olan ritim kavramı, sanatlar arasındaki köprüyü oluşturan en güçlü unsurlardan biri olma özelliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda ritim, yalnızca bir zaman düzenleyicisi değil, aynı zamanda anlamı şekillendiren dinamik bir öğe haline gelmektedir. Ritmin sanatlar arası bir bağ kurucu olarak işlevini ortaya konulması adına önemlidir.

1 Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, gamze.koprulu@gop.edu.tr, 0000-000-6354-3999.

1.Ritim Algısı Üzerine

Müzik ilminin en temel iki unsurundan biridir ritim. Ritim denildiğinde ise yine ilk akla gelen ilim yine müziktir. Dünyanın yaratılışı ile var olan ritim, müzikte melodiyi taşıyan ve icra edilen eser için duygusal yoğunluğu ortaya koyan önemli bir yapı taşıdır. Ritim nedir? sorusu sorulduğunda karşımıza aynı noktada birleşilen pek çok tanım çıkar. Türk Dil Kurumu'na göre ritim “ Bir dizede, bir notada vurgu, uzunluk veya ses özelliklerinin, duraklarının düzenli bir biçimde tekrarlanmasından doğan ses uygunluğu; dize, tartım” (Türkçe Sözlük) olarak tanımlanmıştır.

Sanat estetiği açısından pek çok düşünür ritim algısı üzerine çeşitli bakış açıları ortaya koymuşlardır. Aristoteles *Poetika* ve *Politika*'sında ritim kavramı üzerinde durur. Ancak *Poetika* ve *Politika*'da ritim algısı farklı dinamikler üzerinden anlatılmaktadır (İlim, 2018: 62). *Politika*'da ritmin eğitim ile ilişkisi üzerinde duran Aristo ritimlerin insan üzerindeki etkileri konusuna da kısaca değinmektedir (Aristoteles, 2013: 401, 404). Ayrıca Kaptan, Aristoteles'in bazı sanat dalları içerisinde ritmin önemini ortaya konması açısından sanat araçlarına yönelik olarak şöyle bir bakış açısı ortaya koyduğundan bahseder; “Yazın sanatı: Dil+ Uyum+ Ritim / Musiki (Müzik): Ses+ Uyum+ Ritim / Dans: Beden+ Uyum+ Ritim / Resim: Biçim+ Uyum+ Ritim” (Kaptan, ?, slayt: 8).

Şölen'de Platon ise bir bilgi konusu olan müzik kavramında (İlim, 2018, 63) ritmin, her şey zıttıyla anlam kazanır felsefesinden hareketle birbirinin zıttı olan hızlı- yavaş uyumundan ortaya çıktığını belirtir (Platon, 2004: 31). Platon aynı zamanda ritmi, ruh için bir eğitim aracı olmakla birlikte disiplin ve toplum düzeni için de önemli bir etken olarak değerlendirir.

Bir bütünlük teorisi olan Gestalt kuramında da ritim algısı önemlidir. Max Wertheimer liderliğinde Kurt Koffka ve Wolfgang Köhler tarafından oluşturulan kuramda parçadan ziyade bütün ele almakla birlikte, fenomenolojik felsefeyi ve psikolojiyi ses ve müzik algısı üzerinden ifade ederek bütünün önemini ortaya koymak adına müzik ve ritim örnekli ile pek çok yazı kaleme almışlardır (Mungan, 2020, 590). Çünkü bütünün tamamının algılanmasında parçanın önemi büyüktür ancak bir şeyin gerçek yapısının tam olarak anlaşılmasında ise bütün ön plandadır (Çağlar ve Akbulut, 2017, 27). Gestalt ilkelerinde ritim unsuru duyum ile zamansal, görsellik ile mekânsal olarak uygulanmıştır. Gestalt kanunları içerisinde yer alan yakınlık, benzerlik, devamlılık, tamamlama ve figür- zemin ilişkisi ilkeleri ile bütünsel akışın yakalanması adına müzikte ritmik bir algı oluşturulurken görsel sanatlarda da bu algı düzenli bir sürekliliğin sağlanması adına motifler ve çizgiler ile oluşturulur.

Ritim kavramını yalnızca müzik içerisinde düşünmek ilk başta doğru bir bakış açısı olsa da aslında diğer sanat dalları içerisinde de ritmi görmek algının devamlılığı, bütünlüğü ve uyumu açısından önem taşır. Bu sebeple ritmin sadece müzik için uygun bir dinamik olduğunu düşünmek yanıltıcı bir bakış açısı olabilir.

Sanat kavramı açısından ele alındığında ise ritim, sanat içerisinde evrensel bir dil, ortak bir yapı taşı olarak öne çıktığı görülür. Müzik ve görsel sanatlar arasında ritimsel paralellikler ile bir ifade aracı olan ritim, müzik içerisinde duygusal bir duyumken, resim, hat, heykel, mimari ve süsleme gibi pek çok sanat içerisinde görsel deneyimi yönlendiren bir yorum ve denge aracı olarak kendisini ortaya koyar. Neredeyse tüm sanatlar insanın kendisini belirli bir estetik ve felsefe üzerinden ortaya koyma çabasını bizlere aktarır. Tekrar ve varyasyon, hareket yanılgısı, simetri ve asimetri, zaman ve mekân algısı gerek müzik ve görsel sanatlar alanlarında ritim algısının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan unsurların başında gelmektedir.

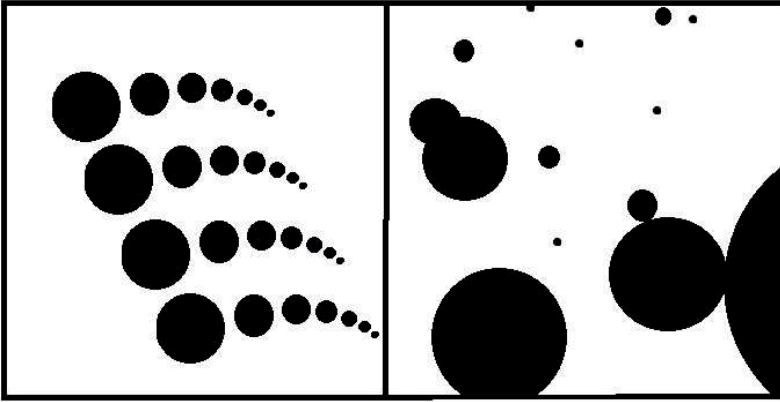
Doküman inceleme temelli, betimsel analiz yönteminin kullanıldığı nitel çalışma; ritmin hem işitsel hem de görsel sanat formlarındaki yerini ve etkisini disiplinlerarası bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma konu bütünlüğünün korunması ve sanatın klasik disiplinlerine odaklanma amacı ile resim, müzik, heykel, hat, mimari sanatı ile sınırlandırılmıştır.

1.1. Resim Sanatında Ritim

Müzikten sonra ritim unsurunu içerisinde barındıran bir diğer sanat kolu da resimdir. Resim sanatında ritim tekrarlayan hareket olarak ifade edilmektedir. Bu tekrarlanan hareket ise kişiye özgü göreceli bir algıdır ve belirli bir bilgi birikimini gerektirmektedir (Keskinok, 2010: 1). Resimde ritim dinamiğinin içerisinde temel öğeler olarak yer alan renk, çizgi, leke, valör ve doku gibi elemanların kendilerini yineleyen tasarım ilkelerinin amacı yansıtılmak istenen duygunun, düşüncelerin ve ifadelerin doğru olarak aktarılmasını sağlamaktır (Uysal, 2021:1173). Resim sanatı içerisinde yer alan ritim dinamiği için Bedri Rahmi Eyüboğlu şöyle bir ifade kullanır;

“Gözle tadılan sanatlarda da başından günümüze dek rastlanan özelliklerden birisi de herhangi bir biçimin boyuna tekrar edilmesidir. Örneğin; resim ve heykel konusunda her devirde yer alan insan vücudunu ele alalım. Bu konuyu inceleyen büyük ustalar bazı biçimleri boyuna tekrarlamışlardır. İster adale, ister kemik, ister bir kumaş kıvrımı olsun, kesin biçimlerin belirsiz farklarla tekrarlanarak çevrede yer aldığı görülür. Bir yay, bir daire, bir üçgen, bir kare veya benzeri biçimlerin büyük bir inatla tekrarlanması ritim tasasını dilimizde en yakın veya benzeri biçimlerin büyük inatla tekrarlanmasını dilimizde en yakın anlamıyla ahengi yaratır.” (Eyüboğlu, 2005: 324)

Resim sanatı içerisinde kullanılan ritmi, yinelenen tasarım elemanlarının niceliği ve mekân içerisindeki devamlılığı anlamlı kılmaktadır (Çınar ve Çınar, 2020: 24). Resimde yer alan ve tasarım ilkesi olan ritim düzenli olarak kullanıldığında görsele daha monoton ve durağan bir hava katabilirken aritmik olarak kullanılan ritim dinamiği görsel için daha etkileyici bir hal alabilir ki bu durum resimde kullanılan ritmik yapının ritmik ve aritmik olarak yer aldığını da ortaya koymaktadır (Bahtiyar ve Ermiş, 2019: 242-243).

Görsel 1. “Değişken düzenli ve düzensiz ritim örneği” (Bahtiyar ve Ermiş, 2019: 245)

Görsel 2. Vincent Van Gogh, “Yıldızlı Gece” (1889)

“Yıldızlı Gece” de perspektifin yer alması ile birlikte renk uyumunun birbirini tamamlaması gibi unsurlar bakan göz için bir ritim unsuru oluşturmaktadır.

Resim sanatında müzik disiplini ile olan ortak kullanımda yalnızca ritim unsuru yer almamaktadır. Aynı zamanda icra edilen bazı resimlere uygun olarak bestelenmiş müzik temaları da kullanılmaktadır. Örneğin kullanılan renklere uygun olarak majör ve minör tonların kullanılması gibi.

Görsel 3. “Kafe Terasta Kahve Resmindeki Minör Renkler İçin Müziksel Tema Örneği” (Uysal, 2021: 1177)

Resim üzerinde kullanılan renkler ile aynı renkteki müzik temalarında arasında ritmik bir bağ kullanılmıştır.

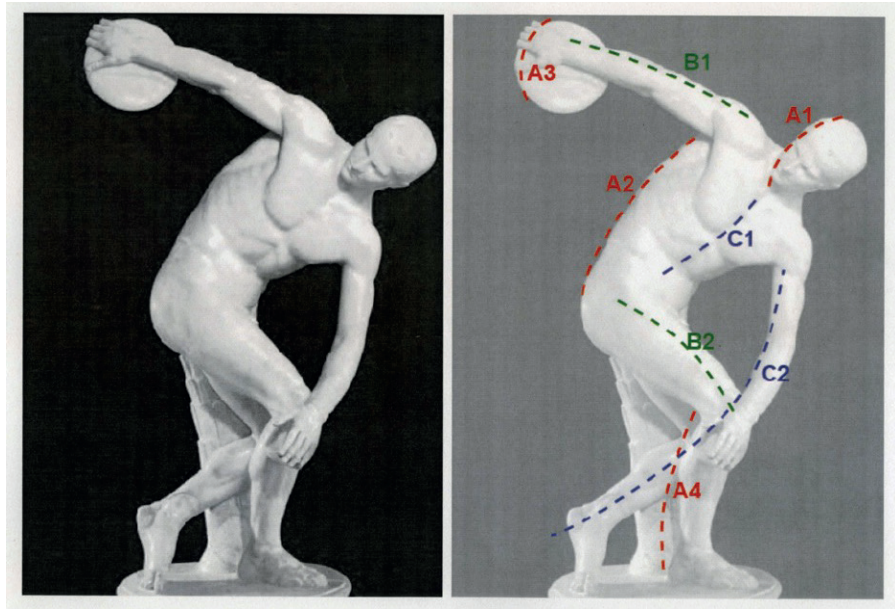
1.2.Heykel Sanatında Ritim

Heykel sanatı doğanın insana sunduğu, belki de tüm dinamikleri kendisinde toplamış sanat alanıdır. Toprak, taş, mermer, ağaç, farklı madenler vb. malzemeler heykel sanatının kaynağını oluşturur.

Heykel sanatının tarihi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Heykeller yapıldığı döneme ve coğrafyaya özgü farklı özellikler göstermektedirler. İnsanın içerisinde yaşadığı kültür heykel sanatının icra edilmesinde belki de en önemli faktör olabilir. Örneğin; Mısır heykel sanatında kullanılan malzemenin özelliğine ve dini inanca uygun olarak Mısır heykellerinin en belirgin özellikleri figürlerin durgun ve hareketsiz olarak tasvir edilmeleri

olmuştur (Binzet, 2014,7). Sümer sanatına bakıldığında kullanılan malzemenin ve tasvirlerin dönemsel olarak farklılıklar göstermiş olduğu göze çarpmaktadır. İlk olarak Sümer heykel sanatında kullanılan malzemelerin oldukça dayanıksız bir malzemeden ve dini konular olması yanında daha sonraki dönemlerde sert taşlardan elde edilen tasvirlerle Sümer sanatı hakkında bizlere bilgiler sunacak heykeller yapılmıştır. Mısır heykeline ait duruş özellikleri Sümer heykellerinde de kendisini gösterir (İnanç, 2017, 21). Üç ayrı dönemde incelenen Yunan heykel sanatı, heykel sanatı için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Sanatta gerçekçiliğin yaşanışı Yunan heykel sanatı ile zirveye ulaşmıştır.

Işık, renk, yüzey, biçim, doku ve dolu-boş gibi heykeli oluşturan unsurlar içerisinde tekrar eden uyum heykelde ritim dinamiğini heykelin bütününde ve biçimsel olarak oluşturur (Binzet, 2014, 58). Eserler üzerinde uygulanan ritim unsuru sanatçının özgürlük, estetik ve felsefi anlayışı üzerine kurgulanmaktadır.

Görsel 4. Polikletis, *Doriforos* (Keskinok, 2010: 11)

Heykel üzerinde yatay ve dikey olarak numaralandırılmış bölgelerin birbirleri ile olan uyumu ritim unsurunu ortaya koymuştur.

1.3.Hat Sanatında Ritim

Geçmişin mirasını gelecek kuşaklara aktaran yazı medeniyetlerin geçmiş hafızasını oluşturmuşlardır. Yazının bir sanat olarak değerlendirilmesi İslam sanatları içerisinde yer almış ve yüksek bir zevkin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Usta- çırak sistemine dayalı eğitimi oluşturan meşk sisteminin temeli hat sanatına dayanır. Bu sanat kitaplar, kıt'alar, kitabeler, murakkaalar, cami yazılarında, hilyelerde ve resmi ve resmi olmayan belgeler üzerinde yer bulmuştur. Bir sanat anlayışı ile ortaya konan hat sanatı zamanla farklı yazı karakterleri üzerinde farklı üsluplar ile temsil edilmişlerdir. Batı etkisi ile yozlaşmaya uğramış pe çok sanata karşın hat sanatı kendisini korumuş nadir belki de tek sanat alanıdır. Bu bozulmamanın sebebini ise Derman şöyle ifade etmektedir.

“Bünyesine tesir edebilecek benzeri bir san'atın Avrupa'da bulunmayışı, üslûp sahibi hattatların elinde usta-çırak esasına göre sağlam kaidelerle nesilden nesile intikali ve zamanla kendi bünyesi içerisinde yenilenme kabiliyetine sahip oluşu (Derman, 1995).

Hat sanatında harflerin akışı, büyüklük değişimleri, eğimleri, simetri ve asimetri ile oluşan görsel ahengi gibi unsurlar hat sanatının ritmik bütünlüğünü ortaya koyar. Harflerin başta, ortada ve sonda kullanımına göre farklı yapılarda kullanılması ile oluşan zenginlikleri hat sanatı için yenilik ve sonsuzluk kapılarını açık tutmuştur (Bilen, 2014: 50). Diğer sanatlarda olduğu gibi hareketi temin eden dinamik ve dikey vurgularla birlikte süreklilik ve dengeyi sağlayan yatay vurgular hat sanatının ritmini anlamayı kolaylaştırır (Boydaş, 1988: 301).

İslâm hat sanatında nesih, talik, rik'a, dîvânî, celî dîvânî gibi farklı yazı karakterleri yer almaktadır. Bu yazı karakterleri ise kendi içerisinde farklı oranlamalar ile bir ritim anlayışı içerisinde hat olarak icra edilmektedirler.

Görsel 5. Süleyman-nesih küt'ā, Hattat Mehmed Şevki Efendi, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, GT309)

Yazıda yer alan simetri, harflerin yerleştirilmesi ve oranlanması, kullanılan eğim, başlığın büyük metin kısmının ise küçük yazılması ile oluşturulan zıtlık göz alıcı bir uyum ile ritmik bir düzen içerisindedir.

“Hattın okuma yazma vasıtası olarak gündelik hayatta yer alması, ondaki estetik kudretin ayrıntılarını hisseden insanlarda veya insan topluluklarında güzellik kavramının yerleşmesini sağlamış, taşıdığı ölçü sistemi de intizam hissinin geliştirmiştir” (Derman, 1997).

1.4. Mimari Sanatında Ritim

Zaman ve mekân sanatı olarak iki kısımda işlenen sanat kavramı işlendiği alana göre farklı teknikler, felsefeler ve mesajlar barındırır. Mekân

sanatlarından biri olan mimari sanatının sanat dalı olup olmadığı hususunda pek çok tartışma bulunmaktadır. Bir oluşumu sadece işlevsel yönü ile ortaya koyma çabası onu sanat penceresinden uzaklaştırır. Ancak bu oluşuma aynı zamanda denge, estetik, oran gibi sanatsal unsurlar eklendiğinde sanatsal yönü de ortaya konmuş olur ki mimari, sanat ve bilim arasında önemli bir köprü vazifesi de görmektedir. Sanat ürünlerinin ortaya konabilmesi belirli bir birikimi ve uzmanlığı gerektirir. Müzik ve mimari arasındaki ilişki optik armoninin ve akustiğin ilişkilendirilmesi ile oluşmaktadır (Üner ve Aksoy, 2021). Mimaride tema ve ritim ise tasarımın neredeyse temelini oluşturmaktadır.

Mimari sanatında kullanılan yansıtıcı, tekdüze, agogic, strüktürel, değişken, senkop, mekânsal, salınan, ilerleyen, akışkan ve düzenli-sıralı ritimler olmak üzere çeşitlenmiştir. Bu ritim çeşitliliği dönemsel olarak farklılıklar gösterebilmektedirler. Mimari tasarımda ritim; tasarımcının bilinçli olarak tekrarlama uygulaması ile oluşan ahenk olarak tanımlanmaktadır (Sayar ve Arslan, 2025).

Görsel 6. “Düzenli-sıralı ritim örneği” (Sayar ve Arslan, 2025: 912)

Görsel 7. “Tekdüze ritim örneği” (Sayar ve Arslan, 2025: 909)

1.5. Müzik Sanatında Ritim

Ritim kavramının belki de en çok anlam bulduğu alan olan müzik sanatı içerisinde *Tanrıkorur* ritmi “ Kalbin ve saatin tik-tak’ları, gece- gündüz ve mevsimlerin birbirini kovalaması, lastiği bozulmuş bir musluğun şıp-şıp diye su damlatması, atın sürekli dörtlünlü gitmesi gibi, zaman ve mekândaki düzgün kesintisiz akıp giden düzene ritim (düzüm veya tartım) denir” (Tanrıkorur, 2003, 144-145) cümleleri ile tanımlar. Bununla birlikte müziğe biçim ve can katan ritim müziğin sinir sistemi olarak da tanımlanmıştır (Karolyi, 1999: 37).

Ritim diğer sanat dallarında olduğu gibi müzikte de belirli tekrara dayanmaktadır. Ancak diğer sanatlardan farklı olarak görsel algıdan ziyade duyum zevkine etki eder. Tonal müzik ve makam müziği penceresinden bakıldığında ritim kavramı kendi içerisinde farklılıklar göstermektedirler. Örneğin; Türk müziğinde ritim kavramı “usûl” terimi ile ortaya konmuştur. Ana ve mürekkep (birleşik) usûller kendi içerisinde küçük ve büyük zamanlı usûller olarak ayrılmışlardır. Düz ve aksak zamanların yer aldığı bu anlayışta her usûl zamanı için kullanılan belirli bir isimlendirme anlayışı bulunmaktadır. 2 zamanlı usûl nimsofyan ismi ile kullanılırken 5 zamanlı usûl oluşturulan farklı düzümlerle Türkaksâğı, Türkaksâğıevferi ve zafer gibi isimlerle tanımlanmışlardır. Türk müziğinde usûl için diğer bir özellik ise mertebedir. Usûl zamanının aynı kalması yanında birim vuruşta farklı birim zamanlarının kullanılması usûlde mertebe anlayışını doğurmuştur. Mertebede birim zaman küçüldükçe usûl vuruşu daha da hızlanır. Ayrıca ana usûl kalıbının daha hareketli hale getirilmesi ile oluşan velvelede Türk müziği

içerisinde kullanılan usûl kalıplarıdır. Bazı nazariyeciler ölçü kavramını usûl kavramı ile aynı kabul etmektedirler. Ancak tam olarak incelendiğinde ölçünün usûlü tam olarak karşılamadığı anlaşılmaktadır (Özkan, 2003, 562). Tonal müzikte ise makam müziğinde yer alan aksak zaman anlayışı farklı biçimde kullanılmaktadır. Genellikle tek zamanlardan oluşan aksak zamanlar tonal müzikte simetrik olarak kullanılmışlardır. Örneğin tonal müzikte 9 zamanlı ritim bir ölçü içerisinde üçerli gruplama (1-2-3/ 1-2-3/ 1-2-3) biçiminde kullanılmaktadır. *Karolyi* ritmi, en yetkin bilinçle sistemli hale getirilmiş bir seviye olarak belirtmiş ve ikili ve üçlü zaman grupları ile çeşitli vuruş gruplarının oluşturulabileceğini vurgulamıştır (Karolyi, 1999, 27).

Bûselik Nakış Yürük Semâi
Cefâsı Aşıkâ Yârin Vefâ Değil

Yürük Semâi Beste: Dellalzâde

Düm Tek Tek DümTeek

Düm Tek Tek DümTeek

Görsel 8. Nota-Usûl İlişkisi

Sanat dilinde temel öğelerden biri olan ve gerçek anlamı ile müzik sanatı içerisinde var olan tekrar ya da ritim kavramı, diğer sanat dallarında da form, çizgi, renk gibi farklı unsurlar ile görsel sanatlarda derinlik, denge ve ahenk unsurlarını oluşturmaktadır. Kültürel aktarım ve estetik deneyim açısından merkezî bir kavram ve gerek işitsel gerekse görsel sanatlarda paralel bir işlev üstelenmiş olan ritim kavramı, sanatlar arasındaki köprüyü oluşturan en güçlü unsurlardan biri olma özelliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda ritim, yalnızca bir zaman düzenleyicisi değil, aynı zamanda anlamı şekillendiren dinamik bir öğe haline gelmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles, (2013). *Politika*. (M. Temelli, Çeviri). İstanbul. Ark Yayınları.
- Bahtiyar, Ü., & Ermiş, D.T. (2019). Plastik sanatlar alanındaki görsel anlatımda ritim. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 6, 37, 239-254. Doi: 10.16990/SOBIDER.4978
- Bilen, Y. (2014). Türk –İslâm medeniyeti ve hat san’atı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Journal of the Fine arts Institute (GSED)*, 33, 37-57.
- Binzet, G. (2014). *Heykel sanatında doğa formlarının soyutlanması*. [Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Boydaş, N. (1988). İslâm hat sanatında ritim. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4/1. 299-310.
- Çağlar, E., Akbulut, F. (2017). Müzikal Algı ve Deşifrede Gestalt Yaklaşımı. *International Journal of Social Science*, 61, 25-36. Doi. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7132>.
- Çınar, K. (2020). *Temel Tasarım*. KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Derman, U. (1995). Hat. Sabancı Koleksiyonu, İstanbul.
- Derman, U. (1997). Hat. *Diyanet İslam ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hat>
- İlim, F. (2018). Aristoteles’te müzikal terimlerin anlamı ve kullanımı. *Kaygı* 30/2018: 55-66.
- İnanç, A. (2017). *Eski Mezopotamya’da resim ve heykel sanatı*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Kaptan, A. Y. RSAE 076.1 sanat felsefesi [PowerPoint sunum]. <http://avys.omu.eu.tr/app.public.aykaptan> adresinden edinilmiştir.
- Karolyi, O. (1999), Müziğe giriş, (Çeviren M. Nemutlu), İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Keskinok, K. (2010). Resim ve Heykelde Ritim. https://www.keskinoksanat-vakfi.org.tr/wp-content/uploads/2022/07/1_Resimde-ve-Heykelde-hareket-ve-Ritim.pdf (24.07.2025).
- Mungan, E. (2020). Geştalt kuramı: Bir “nazariye”nin mazisi, akameti ve akıbeti. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 8(18), 585-618. Doi: 10.7816/nesne-08-18-15.
- Özkan, İ. H. (2003). *Türk Müsıkısı Nazariyatı ve Usûlleri*. Ötüken Neşriyat.
- Platon, (2004). *Şölen*. Bordo Siyah Yayınları.
- Sayar, G., & Arslan, H. D. (2025). Modern Mimarlık Eserlerinde Cephe Düzenlerinin “Ritim” İlkesi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 12/ 119, 906- 923.
- Tanrıkorur, C. (2003). *Müzik kültür dil*. Dergâh Yayınları.
- Türkçe Sözlük (t.y). Türk Dil Kurumu sözlük. Erişim Temmuz 21, 2025.

<https://sozluk.gov.tr/>

- Uysal, H. (2021). Van Gogh'un Resimlerindeki Minör Renkler ve Bu Renkler İçin Müziksel Tema Örnekleri. *idil*, 84, 1167–1182. doi: 10.7816/idil-10-84-03
- Üner, G., & Aksoy, K.(2019, Nisan 19-21). *Mimarlık ve müzik ilişkisi: Soundmap ve örneği* [Sözlü bildiri] Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu. İzmir Türkiye.

